

graffiti

# Наталка СНЯДАНКО

графіті

*Чебрець в молоці*



CF FOLIO

Наталья Сняданко  
**Чебрець в молоці**

«Фолио»

2007

## **Сняданко Н. В.**

Чебрець в молоці / Н. В. Сняданко — «Фолио», 2007

«Мені давно бракувало роману, який би нагадував про те, яким був світ у ті роки, що найважче даються до запам'ятовування. Як він пахнув і смакував, якими були доторки, рухи, жести, інтонації і вібрації, як можна було ступати, тертися і вдарятися, які знаки давалися бути побаченими... А тут так багато всього того, з чим би хотілося кохатися ще довго...» Тарас Прохасько, письменник, журналіст.

© Сняданко Н. В., 2007

© Фолио, 2007

## Содержание

Механіка мимовільних втрат	5
Мамина історія	25
Кінець ознакомительного фрагмента.	28

# Наталка Сняданко

## Чебрець в молоці

### Механіка мимовільних втрат

Вечорами ми з бабцею часто сідали перед телевізором, щоб напружено відстежувати кожну хвилину, яка вела до впевненої перемоги або випадкового програшу наших або ж до випадкової перемоги чи гарантованого програшу решти. Третього варіанта не існувало, від наших очікувалися найвищі результати, по-іншому ми вважали це особистою образою, вважали, що вони нас підвели, зрадили наші напружені кількогадинні вболівання перед чорно-білим простором крихітного екрана. І вони відчували це, тому часто показували найкращі результати і займали найвищі місця, особливо у парній програмі й у спортивному танці. У нас тоді була потужна школа, хоча зараз уже і не зовсім зрозуміло, хто саме може тепер зараховувати її на свою користь. Ясна річ, наші перемоги ми нікому не віддамо, але як бути з прапором, не можна ж і тодішній прапор, під яким вони виступали, теж називати нашим. Цей прапор із сьогоднішньої перспективи взагалі має якийсь нічийний вигляд, трохи навіть прикро, що через це стільки емоцій і переживань теж можуть вважатися не нашими, а такими ж нічийними. Мабуть, не варто копірситися у таких глобальних суперечностях, коли йдеться всього-на-всього про фігурне катання. Хоча, з іншого боку, і фігурного катання шкода.

Особливо високий професіоналізм демонстрували наші жінки, хоча чоловіки вже тоді подобалися мені більше. Кольори і фасони їхніх блискучих трико були стриманішими за короткі плісіровані спіднички партнерок, зате чіткіше підкреслювали форму пружних стегон. І головне – не було видно черевиків, однакових і по-спортивному нудних білих черевиків, які псували весь імідж фігуристок, тендітні й звабливі лінії їхніх ніг у прозорих нейлонах раптом завершувалися грубістю і недоречністю цих черевиків, яка впадала у вічі навіть на фоні неоконкретних металевих лез ковзанів.

Бабця розчісувала мою довгу ріденьку косу, заплітаючи її на ніч не надто туго, щоб не заважало спати і щоб вранці можна було розпустити хвилясте волосся, аби здавалося, що його більше, ніж є насправді. Процес розчісування був тривалим і болючим, але бабця приговорювала щось ласкаве, її пальці були швидкими та обережними, ледь чутно торкалися шкіри голови, і від цих доторків у голові приємно паморочилося, хотілося пробути подовше у цій напівдрімоті і якомога рідше здригатися від посмикування, якого бабці не вдавалося уникнути, коли волосся було надто вже заплутаним.

З екрана посміхалося знайоме з раннього дитинства обличчя радистки Кет, і все дійство невпинно просувалося до вечірнього чаю з білим хлібом, маслом та агрусовим варенням. Або ж до партії в лото, дерев'яні бочечки й пожовклі картки із цифрами, полотняний мішечок. Смажене з сіллю на бляшаній бритванці соняшникове насіння або найбільший делікатес – насіння гарбузове, дбайливо очищене бабусею від шкаралупи.

Поступово зернята соняшника стали домінувати в ролі супроводу до щоденного телефіру, витіснивши гарбузові на периферію дорожеских супермаркетівських наборів, де вони були явно недоречними і губилися поміж кеш'ю та фісташками у напіврозкритих стулках. Акуратно розкладені на пластикових підставках горішки чимось відлякували. Чи то занадто гладенькою поліетиленовою плівкою з її неживим і надто фірмовим відблиском під лампами денного світла, чи то недосяжно далеким кінцевим терміном реалізації, зазначеним поряд із штрих-кодом, чи то невиправдано високою ціною. А можливо, банальною відсутністю солі: усі ці горішки переважно продавалися прісними й несмаженими. У кожному разі це поліетиленове перетворення гарбузового насіння стало символом, якимось потаємним знаком, і відтоді

вечірній перегляд телепередач і навіть фільмів утратив усю свою таємничість і привабливість, перетворився на щось буденне й загальнодоступне.

Екрани телевізорів урізноманітнилися фарбами, хоча і не зробили суттєвого поступу у плані якості зображення. Але цього було вже достатньо, аби полотняна торбинка з лото назажди перемандрувала на антресолі, якісь безрозмірні у ті часи, а їй на зміну прийшло плетіння светрів, шарпеток, рукавиць, шаликів, спідниць і навіть суконь та пальт, яке здійснювалось без відриву від телеекрана. Та найкрутішим чомусь усе одно вважалося носити речі машинного плетіння. Хоча би домашнього машинного плетіння, не кажучи вже про фабричні речі. Чи про речі фірмові, «імпортні», цінні настільки, що їх не обов'язково навіть носити, достатньо просто мати у шафі, і це вже дає право відчувати власну респектабельність.

Товсті журнали з викрійками, кольорові фотографії із зовсім не схожими на модельок пухкенькими дівчатами, невдалий макіяж яких не приховувала навіть погана якість друку. Їхнє волосся стирчало врізнобіч усупереч задумові перукаря, бо гостродефіцитні хвойні шампуні тієї доби всі як один давали саме такий ефект. А журнали мод чомусь радили користуватися цими шампунями після попереднього миття господарчим (у крайньому випадку дитячим) милом. Після цього вихід був тільки один – сильний «начіс» і лак до волосся, міцність якого, мабуть, не поступилася б теперішнім екологічно збалансованим лакам для підлоги. Ці дівчатка на фото в журналах були вбрані у бездоганно виплетені вручну і на машинках «Мальвіна» трудомісткі моделі спідниць «півсонцекльош», звужені донизу сукні, гольфи яскравих кольорів, светри з круглими або трикутними вирізами та рукавами з романтичною назвою «реглан», вони були у шапочках або підіпханих ватою беретках, на шиях довжелезні, плетені гачком шалики, руки в рукавичках і ноги у різнокольорових гетрах до колін.

Переглядаючи ці журнали тепер, усвідомлюєш, що така чудернацька і вкрай непрактична мода може повернутися у будь-який момент, як повертається кожна мода: плетені тугими косичками широкі светри, важкі вовняні пальта «в шістнадцять ниток», светри-сукні чи то сукні-светри з якоюсь компромісною довжиною майже до колін, гольфи з високими подвійними комірами, нитки-букле і навіть кошики-макраме, розвішані по стінах із вазонками традисканцій всередині. Неможливо повернути тільки настрої тих вечорів, коли телевізори були вже в кожного, але люди все ще ходили в гості до сусідів подивитися фільм. Коли сусідів знали не лише в обличчя, а й мали запасні ключі від їхнього помешкання про всяк випадок, коли встановлювали телефони «на блокіраторі», коли готували і їли багато, а рецепти вимагали кількогадинного, а часом і кількадевного приготування, коли нормальним вважалося мати час на плетіння светрів і спідниць і однозначно ненормальним було не закручувати на зиму малинового варення.

Я часто пригадую звук, яким супроводжувалися всі застілля в нас удома, коли в моді було пиття розчинної кави, а самі застілля перетворювалися на гурманські оргії куштування страв із дефіцитних продуктів. Дорослі довго обмінювалися враженнями й досвідом діставання чаю і масла, шоколаду і згущеного молока, шампанського і цитрусових. Мені це все здавалося нудним, і я ліниво дослухалася до їхніх розмов з-за стіни своєї кімнати, чекаючи на момент, коли подадуть торт. Часто засинала й прокидалася від звуку синхронного шарудіння ложечок по порцеляновому дні горнятка, під запах коньяку, шоколаду, цитрини й торта «Наполеон». Тоді пили «індійську» розчинну каву в брунатних бляшанках, розфарбованих золотистими контурами слонів, порошок насипали на денце горняток і старанно розтирали з цукром і кількома краплями води або коньяку. Потім заливали кип'ятком, і виходила кава з тонким шаром білої пінки, схожої на вершки. Ця процедура значно покращувала смак і вигляд розчинного пійла, яке тоді вважалося одним із найбільш дефіцитних делікатесів. Але мене в той час значно більше цікавив торт «Наполеон» – каву я почала пити значно пізніше, а розчинної не п'ю досі. Від знайомого шарудіння у горнятках я миттєво прокидалася і бігла до вітальні, де розморені горілкою та коньяком дорослі вже нічого не обговорювали, мовчки й без особливого бажання

з'їдали по шматку «Наполеона», проговорювали традиційні останні тости «на коня» й обважніло розходилися. А мама з бабцею збирали з тарілок залишки канапок зі шпротами, запах яких не вивітрювався з помешкання ще кілька днів, викидали до смітника недоїдки, утомлено мили посуд. Тато вмикав телевизор і бездумно перемикав канали. Я підсідала до нього і заважала, протестуючи у такий дитячий спосіб проти несправедливого розподілу обов'язків.

Якщо гостей запрошували на мамин день народження, батько в кінці часом також допомагав збирати посуд. Бабця ніколи не святкувала свої уродани, бо справедливо вважала це радянським, а не українським святом, і завжди пекла торт на свої іменини, 17 грудня, у день святої Варвари.

Такий бабцин аскетизм щодо святкових застіль викликав подив усіх знайомих, адже спільне поїдання дефіцитних товарів у ті часи було одним із найпоширеніших способів проведення вільного часу, одним із елементів розміреного й неквапливого ритму життя, який тоді могли дозволити собі майже всі. І тільки бабця мовчки саботувала всю цю радянську культуру застілья, цей постійний обмін рецептами, безкінечне діставання й приготування їжі, часті походи в гості. Але вона ніколи не відмовляла в допомозі мамі, коли гостей запрошували батьки.

Така розміреність і повільність життя не повернеться навіть тоді, коли плетіння вручну знову ввійде в моду і цим займатимуться, скажімо, під час літературних вечорів, як це роблять західноєвропейські бабусі, чи у поїздах, або на шезлонгах дорогих респектабельних курортів. Сплетені вручну светри будуть набагато дорожчими і стильнішими за светри машинного виробництва, їх носитимуть роками, і вони не виходитимуть із моди так часто, як фабричні фасони. І це свідчитиме не на користь оберненої логіки часу, який намагається знецінити предмети старінням. А також буде ще одним доказом того, що самими лише зовнішніми атрибутами неможливо відтворити настрій й атмосферу тих років, коли часу було надто багато і його не вміли (чи, навпаки, вміли) цінувати, а тому проводили без зайвої суєти, повільно смакуючи найдрібніші деталі розміреності й неквапливості.

Шити самому теж колись знову стане модно, як і їсти складно приготовані страви з натуральних продуктів, вирощених без хімікатів. Увійде в моду статечність і життя в глушині, але такою демократичною та широкодоступною, як у часи перших кольорових телевизорів, ця повільність уже ніколи не буде.

Удень, після школи, я вбирала свою найкоротшу плетену сукню фабричного виробництва і найтовстіші шкарпетки бабчиної роботи. Уявляла себе однією з тих, хто так спритно вміє ставати на зубці своїх туго зашнурованих ковзанів, із легкістю виконувати подвійний тулуп, потрійний аксель, складні доріжки кроків та інші високопрофесійні речі. Припудрювала носа перед дзеркалом купленою потай від бабці пудрою «Балет», яка пахла паленою гумою і трохи суничним компотом, а потім їздила вздовж вузького коридору під музику, що долинала з радіоприймача, натирала напастовану напередодні підлогу і виконувала надскладні па. Надскладними вони були в основному в моїй уяві, бо єдине, що у мене виходило більш-менш пристойно, – це була «ластівка»: я могла досить довго втримати майже рівну витягнуту назад ногу, тільки трохи спираючись рукою на стіну. Принаймні мені здавалося, що це тривало досить довго і що нога ідеально рівна. З радіоприймача долинав розмірений голос диктора, що зрідка переривався музичними вставками, під час яких особливо відчувалася погана якість звуку. В обід бабця смажила мені яєчно на салі й грінки з вимоченого в молоці білого хліба, я куняла над тарілкою і думала, що ніколи не змогла б працювати диктором на радіо, бо монотонність голосу, яка вимагалася у цій професії, постійно присипляла б мене і я забувала б, що говорити далі або до якого місця я вже дочитала написане на картці, що лежить переді мною.

Я мріяла отримати колись справжні ковзани – на день народження, від Миколая чи з будь-якого іншого приводу або і без приводу, але ковзани мого, тоді тридцять п'ятого розміру чомусь були страшенним дефіцитом, ми з бабусею об'їздили усі «Спорттовари» міста, і вона навіть написала до своїх фронткових товаришок у Донецьк та Одесу, щоб вони пошукали там жіночі ковзани тридцять п'ятого розміру. Бабусі товаришка з Одеси написала, що бачила якісь ковзани і навіть мало не купила їх, але її зупинив колір. Черевики цих ковзанів були не білими, кольору болгарської зубної пасти «Поморін», а світло-кавовими. Коли бабця прочитала мені цього листа, моя голова стала важкою, ніби на неї раптом упала вся несправедливість світу, бо я і мріяти не наважувалася про ковзани з рідкісними світло-кавовими черевиками. Хоча на той момент такі дрібниці, як колір черевиків, мене вже давно не хвилювали: я була готова кататися в чому завгодно. І навіть позичила одного разу в сусіда з п'ятого поверху на два розміри більші хокейні ковзани з грубими чорними черевиками, які мені так подобалися. Я кілька разів старанно зашнуровувала ці черевики, сподіваючись, що так вони краще триматимуться на ногах, але це не допомагало, і мені не вдавалося навіть встояти на цих ковзанах на паркеті квартири, тримаючись за стіну, не кажучи вже про якийсь там вихід на нерівний лід замерзлого тротуару біля будинку. І річ була не лише в завеликих черевиках: я відчувала, стоячи біля стіни на тремтячих ногах, що, навіть якби мені зараз дали хокейні ковзани тридцять п'ятого розміру, я все одно не змогла б на них кататися. І це відчуття було дуже прикрим, бо мені дуже хотілося кататися на хокейних ковзанах, які могли розвивати значно вищу швидкість, ніж фігурні, їхні гальма у вигляді пластмасової насадки були ззаду, і зупинятися на них було важче, ніж на жіночих, що псували лід своїми гострими металевими зубцями спереду.

Ясна річ, поки бабчин лист дійшов до її фронткової товаришки в Одесі, ковзани давно купили. Мені навіть не потрібно було чекати відповіді, щоб знати це. Такі ковзани не могли не купити, хоча б тому, що мені так страшенно хотілося їх мати. Не знаю, чи буває в Одесі настільки справжня зима, щоб кататися на ковзанах, і як довго ця зима триває. Але мені було б значно спокійніше думати, що ковзани залишилися в Одесі, а не що їх купили й відправили поштою комусь із таким самим, як у мене, розміром ноги, бо це було б уже занадто несправедливо. І ніби на підтвердження цього мого побоювання всього через кілька днів після того, як прийшов лист від бабциної товаришки з Одеси, Соня з будинку навпроти вийшла на вулицю в ковзанах зі світло-кавовими черевиками. У Соні теж був тридцять п'ятий розмір ноги, і її батьки так само довго не могли знайти для неї ковзанів. Я навіть образилася тоді на Соню, хоча вона, ясна річ, ні в чому не винна. Та і бабцина фронткова товаришка не винна. Справді, по-дурному купувати ковзани чийсь незнайомій онуці, не знаючи навіть, чи подобається їй світло-кавовий колір.

Усі все зробили правильно, а постраждала лише я, бо одного разу, ковзаючи у товстих вовняних шкарпетках по напастованому паркеті коридору, не розрахувала швидкість і з розгону врізалася головою в мушлю рукомийника, відбивши кутик одного з передніх зубів нижнього ряду і щось там пошкодивши з правого боку в щелепі, бо поряд із цим зубом замість двійки виросла шістка, а на місці шістки – двійка, і відтоді у мене різко впав зір у правому оці. Ще, ясна річ, розбилася мушля, але це вже була дрібниця, на яку ніхто не звернув уваги. Від удару я знепритомніла і пролежала так кілька годин до бабциного приходу, потім приїхала «швидка», мене забрали в лікарню і прооперували. І тільки через місяць після того, як виписали, бабця сказала мені, що того ж дня батько вирішив піти від матері, а мати наклала на себе руки.

Як я не допитувалася в бабці, вона так і не розповіла мені, як саме мама це зробила, тому мені довелося уявляти все самій, довго вагаючись поміж тим, чи мама вибрала найбезболісний шлях, чи найбільш надійний. І як тепер розділити всі види самогубств на безболісні та надійні. Найлегше мені чомусь було уявити, як мама висить із перетягнутим білизняною швор-

кою горлом, а її ноги не досягають до землі лише кількох десятків сантиметрів. Не знаю, чому я постійно уявляла собі саме цю картину, ще більше мені не зрозуміло, чому, коли я уявляла собі це, мамине обличчя завжди залишалося вродливим і привітним, хоча я добре усвідомлювала, що не може воно залишатися таким після того, як посиніє в передсмертних судомах. Мабуть, значно простіше було б уявляти її вродливою й привітною, якби вона наковталася пігулок і заснула, щоб ніколи більше не прокинутися. Але пігулки від самого початку видавалися мені малопереконливими, мабуть, через цю відсутність зовнішньої межі між їхньою заспокійливою і вбивчою дією, коли не знаєш, що означає ця посмішка – радість перед прокиданням чи радість від того, що прокидання тобі більше не загрожує.

Але щось було не так у цій сцені з моєї уяви. Не те, що мені постійно ввижалося щось, чого я ніколи не бачила. І навіть не те, що мені підсвідомо хотілося, аби мама померла в більших муках, ніж, можливо, це було насправді. Це була одна з напівусвідомлених дитячих образ, бо мама кинула мене у важкий момент і зникла з мого життя, коли мене оперували, коли я була під наркозом і коли бабця, у якої до того дня було відносно мало сивих волосин, вийшла з-під операційної з головою, цілковито побілілою з одного боку, ніби хтось провів їй чітку лінію від носа до потилиці. Відтоді бабця почала фарбувати волосся, хоча дуже цього не любила.

Пізніше я збагнула, що саме було не так. Обличчя тієї жінки, яку я уявляла собі, – це було обличчя зі старосвітського портрета без рами, точніше навіть, відретушованої в стилі 50-х фотографії, великої, радше настінної, аніж настільної. Я знайшла цю світлину вже значно пізніше, через багато років після закінчення університету, після бабчиної смерті, коли прибирала в помешканні перед тим, як продати його. Я ніколи раніше не бачила ані цієї світлини, ані цієї жінки, вона не була схожою ані на бабцю, ні на маму з тих фотографій, які збереглися в бабчиному альбомі. Обличчя жінки було круглим із широкими вилицями, на обох щоках життєрадісні ямочки, до яких не пасувала вимучена серйозність виразу обличчя, неприродного, як на всіх позованих світлинах. Волосся жінки було вкладене у пишну зачіску, підколоту шпильками з перлінками на кінчиках: перлінки поблискували у волоссі і в кульчиках, цей блиск, мабуть, був результатом старанного ретушування, як і надмірно яскравий рум'янець жінки та її червоні уста.

Можливо, це взагалі була якась чужа жінка, наприклад, мамина улюблена кіноакторка, популярна в ті роки. А можливо, ця світлина потрапила до нас випадково, але вона відразу поставила все на свої місця, і тепер я спокійно могла відвідувати материну могилу, ніби могилу цілковито чужої мені людини, як воно, зрештою, і було, якщо розібратися. Я не уявляла собі більше цієї сцени з кінчиками пальців обох ніг, які не дістають до підлоги, неприродно напружені, ніби намагаються дотягнутися до стоптаних хатніх капців унizu.

Відтоді ми жили з бабцею удвох, дідусь помер ще раніше, несподівано, від сильнішого, ніж завжди, нападу цукрового діабету. Його поклали до лікарні, до найкращої в місті лікарні, у діда завжди все було найкращим: він умів це все якось облаштувати. І найкращий у місті лікар, який був дідовим найближчим другом, діагностував інфаркт. Те, що діагноз був помилковим, з'ясувалось уже потім, бо ліки, які вкололи дідусеві проти інфаркту, були смертельними для діабетика. Усі знайомі радили бабці скористатися чоловіковими зв'язками і влаштувати скандал, але бабця лише написала до своїх фронтових подруг, і вони приїхали на похорон. Приходив і лікар, світило нашого містечка і дідів друг, відтоді він перестав бути світилом, так і не зміг пробачити собі тої помилки, і щось у ньому зламалося. Кажуть, він потроху спився, але точно я цього не знаю, бо більше він до нас не заходив.

Бабциних подруг я пам'ятаю дуже добре: всі вони були схожі між собою, як сестри. Можливо, через сивину або впевнену в собі поставу, військову виправку чи звичку курити цигарки без фільтра. Вони листувалися до останнього й померли в один рік, навесні, відразу після закінчення епідемії грипу. Хоча грипом того року не хворіли.

Тієї осені якось дивно поводити себе клени, залишаючи листя зеленим майже до перших заморозків, а дубові жолуді, що падали на землю, міцно тримали при собі ребристі шапочки – мені не вдалося зняти її з жодного. Та найгірше, мабуть, було з каштанами: мені здається, що саме того року я помітила на каштановому листі перші ознаки дивного захворювання, яке тепер зробило їх такими потворними і через яке вони незабаром зникнуть зовсім. Каштанове листя тоді ще не скручувалося на самому початку літа в чорні згортки, вкриті дрібними пухирцями. Це листя було ще цілком звичайним на перший погляд, тільки дуже повільно жовтіло та червоніло, а ще занадто плавно опускалося на бруківку, завжди ребристим боком донизу. Я навіть не знаю, що такого підозрілого було тоді на дотик у каштановому листі, але воно було, я точно пам'ятаю. І вистачало взяти в руки будь-який листок, як відразу відчувалося, що цього року все якось не так.

Саме тоді в нашому із бабцею помешканні завелася миша. Ми жили в елітному будинку в центрі міста, у великій п'ятикімнатній квартирі, гарній і зручній, тільки трохи запушеній від часу смерті дідуся внаслідок постійного безгрошів'я, яке відтоді нас переслідувало. Миша була явно не сама і значно хитріша, ніж ми собі це уявляли на початку, знаючи про мишей виключно з розповідей знайомих і передач по телевізору. Миша постійно добиралася до ліків, але надгризання таблеток від застуди, заспокійливих і навіть проносних чомусь зовсім їй не шкодило. Принаймні про це не свідчили жодні сліди. Хоча, можливо, це була не одна миша, а ціла купа якихось прибудних мишей, які час від часу забрідали до нас, наїдалися таблеток і відповзали помирати десь на сторону. Така собі суїцидальна група. Ця теорія підтвердилась і тоді, коли ми спробували вивести мишу, чи то мишей, і почали ставити пастки найпростішої і найгуманнішої конструкції, які не вбивали, а лише зачиняли всередині. Щоранку бабця виносила мишей у двір, до смітника або викидала з балкона на травник, сподіваючись, що жертва не знайде чи не захоче шукати дороги назад. Але, мабуть, теорія її не справдилася, або ж миші розплодилися, бо протягом місяця ми нарахували одинадцять зловлених і відпущених мишей. Дванадцяті бабця, пересилуючи себе, втопила в унітазі. І після цього миші зникли. Або ж перестали залишати по собі сліди, що для мишей не характерно.

Саме тієї осені я почала частіше повертатися в думках до розмови з батьком. Після того як не стало мами, ми з ним рідко бачилися, а ще рідше розмовляли. Тобто я не маю на увазі розмов про мої шкільні оцінки чи обговорення планів на літні канікули. Ми досить регулярно обмінювалися інформацією. Я завжди знала, з ким і де зараз батько живе, над чим працює і куди їздить. Але ми ніколи не обговорювали того, чому батько розлучився з черговою дружиною чи пішов від чергової коханки. Не знаю, чи так було насправді, але в моїй пам'яті не зафіксувалося жодного випадку, коли б хтось покинув батька: він завжди розповідав тільки про те, що сам від когось пішов. Як не обговорювали й того, чому я не виходжу заміж за хлопця, із яким зустрічаюся, чи чому ні з ким не зустрічаюся довше ніж півроку. Батько вже давно не жив у нашому містечку і вже зовсім давно не жив із тою жінкою, через яку пішов колись від мами. З певного моменту він взагалі жив сам, займався літературною працею, а на життя заробляв писанням сценаріїв до телесеріалів.

Такою поверховістю відзначалися майже всі родинні розмови. Батько уникав нагод на відвертість не лише зі мною – бабця знала про нього не набагато більше, ніж я, а він так само мало уявляв собі, чим живемо і про що думаємо ми з бабцею. Така поверховість гарантувала певний рівень психологічного комфорту наших стосунків, які ніколи не могли загостритися через, скажімо, раптове обурення бабці поведінкою сина чи претензії батька до моєї поведінки. Кожен із нас утримувався від коментарів і занадто детальних розпитувань. І, мабуть, у цьому була своя доцільність, бо зустрічі наші завжди проходили легко й безболісно. Принаймні для мене. Хоча я так і не наважилася запитати батька про те, що він відчув, коли дізнався про

смерть мами, і як дає собі з цим раду досі. Як не наважилася запитати й бабцю, чи її рішення замінити мені матір не було визнанням педагогічної поразки у вихованні власного сина, нездатного на повноцінні родинні стосунки. Як не наважилася і запитати їх обох, чи таке постійне уникання конфліктів у родині не перетворюється на самоціль, за досягненням якої втрачаються речі значно важливіші. А ще я ніколи не наважилася запитати батька, якою є моя роль у його житті, усвідомлюючи, що одним цим запитанням така розмова обмежитися не може, а готовності ставити інші я наразі не відчувала.

Я часто намагалася уявити собі, як питаю батька, чому мама зробила це, але мені так ніколи й не вдалося придумати хоча б якусь переконливу відповідь, і наша уявна розмова жодного разу не просунулася далі цього першого запитання.

– Знаєш, – міг би сказати батько, – ніколи не відомо, чому людина робить такі речі. Те, що це трапилося після розмови зі мною, і ця історія з іншою жінкою – все це ще нічого не означає. Ми давно жили кожен у своєму світі і рано чи пізно розійшлися б назавжди. Цього вже неможливо було уникнути. Думаю, вона теж це усвідомлювала. І не думаю, що я дуже багато важив у її житті на той момент. Раніше, мабуть, так. Але тоді вже ні, між нами все закінчилося значно раніше, ніж ми наважилися про це поговорити. Так чомусь завжди буває. Думаю, у неї була інша причина вчинити саме так. А можливо, і не було. Можливо, у таких випадках усе вирішує простий настрій. Брудний сніг за вікном, зламаний ніготь, болючі місячні, хамство продавчині з хлібного. Не будемо ж ми тепер звинувачувати продавчиню з хлібного, що вона довела маму до самогубства?

Або він міг би сказати все зовсім по-іншому.

– Знаєш, – сказав би він, нервово помішуючи гущу на дні горнятка, – я дуже шкодую тепер, що залишив її саму тоді. Ми поговорили досить спокійно, і мені навіть на думку не спало, що вона може зробити щось таке. Тим більше, тоді я ще навіть не вирішив остаточно піти. Просто хотів бути чесним з нею і сказав їй усе сам, не чекаючи, поки вона довідається від когось іншого. І вона відреагувала достатньо спокійно. Сказала, що це не дуже її дивує, що вона давно чекала чогось схожого і що я можу за неї не хвилюватися, вона дасть собі раду.

Чи навіть так:

– Знаєш, – сказав би він, опускаючи очі на пляму на скатертині, – я часто думаю про той день. Ясна річ, тепер пізно шукати винних, але ми обоє з нею тоді поводитися неправильно. Я трохи розгубився, коли вона сказала, що зустріла іншу людину і хотіла б, щоб ми розійшлися. Насправді, я мав сказати їй ці слова і довго готувався до важкої розмови. Бо раніше все завжди було навпаки, я зраджував її і почувався винним, а вона пробачала й змушувала мене постійно пам'ятати про мою провину. Мене дратувало, що вона не може просто пробачити й постійно пригадує мені старі помилки, ніби провокуючи на нові зради. Бо ніхто не може жити з постійним відчуттям провини – я змушений був шукати десь розуміння й підтримки, якщо вже твоя мати не могла мені цього дати. Але тут я розгубився, бо вона випередила мене. І я розізлився, накричав на неї, що вона завжди дорікала мені зрадами, а сама нічим не краща. Вона розплакалася і сказала, що я і зараз її зраджую і вона знає про це. Одним словом, почалася якась мелодраматична сцена з третьосортної п'єси. Я не витримав цього й пішов геть, щоб трохи заспокоїтися.

Хоча найбільше мені хотілося б почути, ясна річ, щось на зразок:

– Знаєш, – сказав би мій батько і накрив би мою долоню своєю, теплою і шорсткуватою на дотик, – усі ці роки я ніяк не міг зрозуміти, в чому ми з твоєю мамою помилилися. Я не хотів би зараз вникати в деталі нашої з нею останньої розмови, яка мала такі сумні наслідки. Тепер, коли минуло так багато років, уже все одно важко визначити, хто був у всьому цьому більше винен. Та і не це головне. Ми занадто довго з нею з'ясовували, хто з нас винен більше, і при цьому кожен був переконаний, що саме він взагалі ні в чому не винен. Це почалося відразу після твого народження: мабуть, ми виявилися неготовими до того, що все так зміниться. І ми пропустили щось дуже важливе, пропустили момент, який зміг би об'єднати нас і примусити побачити нарешті одне одного, а не лише самих себе. Втекти від власних проблем можна, тільки заглибившись у проблеми когось іншого. А коли цього не вмієш, жити по-справжньому важко.

Останнє речення явно потребувало коректив, бо з нього зовсім не випливало, чи батькові було по-справжньому важко жити чи жити по-справжньому було йому важко. Але чомусь мені не хотілося вносити ясність у це речення. Як і в ситуацію загалом. З часом я помітила за собою, що коли раніше просто не наважувалася почати з батьком цю розмову, то тепер уже не дуже і хотіла б довідатися, як усе це виглядало насправді з його точки зору. Набагато зручнішим було в цій ситуації просто придумати собі батька й міняти в ньому все, що захочеться, відповідно до потреб ситуації. Ще простішим було придумати собі маму, якої я майже не пам'ятала, і щоразу міняти причини її самогубства, а час від часу дозволяти собі навіть своєрідний гепі-енд і переконувати саму себе в тому, що версія самогубства є такою ж моєю вигадкою, як і всі інші версії. Ні бабця, ані батько ніколи не розповідали мені про цей випадок, його тільки так і називали «той випадок», ніби всім було ясно, про що йдеться. А це цілком могло бути ніяке не самогубство, а, наприклад, трагічна випадковість. Як із хлопцем років двадцяти з будинку навпроти, який у всіх на очах випав із балкона й розбився. Це трапилось у суботу, напередодні Великодня, безліч людей бачило це, і кожен висував власні версії. Діти в дворі казали, що він розмовляв із другом і занадто далеко вихилився з балкона, не зміг утримати рівновагу, ще хтось припустив, ніби хлопець мив вікно і послизнувся, була і така версія, що на балконі висіла свіжовипрана білизна, з якої накрапало води, і послизнувся він через це. Але були й ще менш вірогідні версії, як, наприклад, та, що в нього впала додолу писанка і він потягнувся за нею. Що саме трапилось насправді, так ніхто і не довідався. Приїхала «швидка», констатувала смерть, але забирати труп не дозволили, поки не приїде міліція. Хлопчину накрили цератою, і він лежав на чийійсь грядці з квітами ще півдня – я щомиті визирала у вікно і довго не могла примусити себе відірвати погляд від цього шматка церати. Потім труп забрали, я не бачила коли, як не бачила і самого випадку. Так досі й не знаю, з якого саме балкона випав той хлопець, але постійно ловлю себе на бажанні визирнути у вікно й переконатися, що на тій грядці ніхто більше не лежить, і мені здається, що трава на місці випадку тепер назавжди залишиться прим'ятою і зберігатиме контури тіла. Мабуть, із мамою трапилось щось схоже, і всі відразу висунули різні версії того, що відбулося, версії були взаємозаперечливими, але це нікого не зупиняло, кожен був переконаний у власній правоті й помилковості вражень іншого. Тому всі мої намагання довідатися щось конкретне про мамин випадок приречені на неуспіх, і кожна з версій, яку я собі вигадую, насправді не менш правдоподібна, ніж те, що могли б розповісти мені очевидці.

Мене завжди цікавив механізм цієї ненадійності власної пам'яті, коли пригадуєш епізод, побачений на власні очі, і з кожним пригадуванням помічаєш, як видозмінюються ті чи інші деталі, втрачають контури, набувають нових трактувань, і врешті вся історія починає жити своїм життям і загалом не має нічого спільного з тим, що відбувалося насправді. Ще більшими стають деформації тоді, коли не просто пригадуєш, а переповідаєш комусь побачене або пережите. А найбільшими – коли описуєш це, скажімо, у листі. Хоча, з іншого боку, саме тоді й

переживаєш усе це насправді. Адже в момент, коли все відбувається, часто просто не встигаєш зосередитися на власних відчуттях і усвідомити всі дрібні деталі та нюанси. А часто весь сенс пережитого зводиться до передчуття майбутньої розповіді про це і задоволення від здивування, що відбиватиметься на обличчі співрозмовника.

Найважливішим при цьому є натрапити на співрозмовника, який не зруйнує ілюзій і вдячно відреагує на почуту вкотре розповідь, скажімо, про відпустку, точніше, про те, як поселилися, чим харчувалися, скільки випили. І огляне свіжі цьогорічні світлини, які нічим не відрізняються від минулорічних. При цьому не слід замислюватися над тим, чи мало сенс їхати так далеко і чи не можна було просто випити і з'їсти все те саме на місці. Бо найважливішим є цей момент розповіді, момент, коли співрозмовник вражено киває і коли можна видозмінювати те, що відбулося, відповідно до своїх бажань. Згущувати фарби, підретушовувати факти, додавати до власних вражень почуте від когось чи навіть просто вигадане. Мабуть, вся суть саме у цій можливості поводитися із дійсністю, як зі шматком пластиліну чи комп'ютерною грою, але при цьому зберігати навіть для себе ілюзію реальності.

Ясна річ, не варто недооцінювати і момент вибірковості пам'яті, яка самостійно вирішує, що саме їй зберігати, а чого позбуватися назавжди, і часто дивує, коли виявляється, як швидко забуваються речі важливі і як надовго затримуються спогади про якісь несуттєві дрібниці. Переважно така втрата контролю над ситуацією дратує, але є у цій безжальній вибірковості і свої переваги. Наприклад, коли відбуваються речі малоприємні, які хочеться чимшвидше забути. І хоча вдається це досить рідко, бо чомусь значно частіше втрачаються позитивні емоції, сама надія на те, що вдасться забути неприємне, вже втішає. А усвідомлення цих неминучих втрат посилює непевність у тому, наскільки збережене пам'яттю відповідає дійсності і чи щось таке як дійсність взагалі існує, якщо у кожного є своя її версія, до того ж не стала, а змінювана.

Зараз, коли я вже зовсім доросла, а мами так давно немає, нечисленні епізоди з дитинства, у яких я пам'ятаю її, набули особливої цінності. Я не дозволяю собі перебирати їх у пам'яті занадто часто, аби ці спогади зовсім не втратили правдоподібності, але щоразу, пригадуючи їх, не можу протистояти спокусі ідеалізації, видозмінювання дійсного до бажаного.

Скажімо, читання вголос. Я дуже любила, щоб мені читали вголос, і могла годинами слухати книгу, яку давно знала напам'ять. Я знала напам'ять більшість своїх дитячих книг і дуже шкодую тепер, що це далеко не завжди були ті дитячі книги, які б мені тепер хотілося знати напам'ять, або навіть не так – що далеко не всі книги, які мені б хотілося знати напам'ять, були тоді мені доступними. Я досі пригадую шорсткий доторк темно-брунатної дерматинової обкладинки *Русских народных сказок*, у яких не було жодної ілюстрації на всі 500 сторінок дрібного тексту, а багато казок були зовсім не «руськими», як з'ясувалося вже пізніше. Пригадую і казки народів світу із серії, виданої значно більш пристосовано до дитячих потреб. Із цієї серії в моїй пам'яті збереглися переважно самі лише ілюстрації, і я часто ловлю себе на тому, що намагаюся уявити собі поруч, скажімо, сирітку Марисю та Іванушку-дурачка, Карлсона і Змія-Горинича, Гімпелхена і Пімпелхена та Правду і Кривду. Але персонажів російських казок і казок, скажімо, українських, які в тому виданні також стали «руськими народньми», уявити мені важко, я знаю їх тільки з описів. Тому картинка виходить щоразу іншою – одного разу Котигорошко високий, білявий і з голубими очима, іншого разу невисокий, чорнявий і з очима карими, а часом на ньому взагалі замість вишиванки випадково опиняється косоворотка, хоча замість чуба на голові козацький оселедець. Усе це, мабуть, проблеми моєї нерозвиненої уяви, яка важко переводить словесні описи в уявні зображення. Але від цього лише посилюється відчуття непевності й недовіри до власної пам'яті, яка не здатна зафіксувати навіть таких простих речей, як точний колір очей Котигорошка, хоча важко заперечити і те, що колір очей для цього персонажа не дуже принциповий.

Мама рідко знаходила час, аби почитати мені перед сном. Вечорами в неї переважно були заняття у танцкласі або ж вони ходили кудись із батьком. Це не надто пасувало до образу ідеальної матері, тож я часто дозволяла собі замінити у спогадах бабцю, яка щовечора читала мені вголос, на маму, яка робила це лише зрідка. Хоча я точно пам'ятаю, що саме мама вперше прочитала мені про Пепі ДовгуПанчоу, і відтоді ця книга стала моєю улюбленою попри те, що Пепі, а точніше, її надмірна дорослість, більше заважала, ніж допомагала мені в житті. Я відчувала сором, потай міряючи перед дзеркалом мамині мешти на високих обцасах, бо, хоча цим і займались у відповідному віці всі мої однокласниці, Пепі такого ніколи б не зробила, це я знала напевно.

Не погодилася б Пепі й на спроби дорослих перевчити її ліворукість. Не знаю, чому бабця вирішила перевчити мене, послухавшись порад Галини Степанівни, моєї першої вчительки, яка ніколи не була для бабці надто великим авторитетом. Тим більше що перевчити мене так і не вдалося.

Це був один із небагатьох випадків у моєму вихованні, коли бабця вирішила проявити суворість. Її можна зрозуміти, адже я вперто продовжувала робити все лівою, як мені було зручніше, і це, напевно, дратувало. Бабця суворо стежила за тим, щоб я тримала ложку в правій руці, а разом із виделкою завжди давала мені ножа. Мабуть, щоб відпочити самій від виснажливої та малоефективної боротьби з моїми рефlekсами. Хоча дещо мені таки вдалося відстояти. Наприклад, бабці не спало на думку контролювати те, як я мию посуд, і я досі роблю це лівою. Останнім часом, щоправда, все рідше трапляється нагода, бо посуд мие машина, але, мабуть, саме ця відстоюна свобода примусила мене ставитися до миття посуду значно прихильніше, ніж до решти домашніх обов'язків. Було би перебільшенням стверджувати, що мені подобається це заняття, але й відразу особливої не викликає. Лівою я роблю і все те, що спочатку доводилося приховувати від бабці: фарбую вії, губи та нігті, вискубую брови. Щоправда, усі ці заняття досить швидко мені набридли, і бабця, почавши із заборон, за кілька років перейшла до вмовлянь, аби я вбрала «спідничку», мешти на обцасах, зробила зачіску, макіяж чи манікюр. Але тут я вже чинила справжній опір: мабуть, так само робила б на моєму місці вперта Пепі. Усі ці намагання виглядати підкреслено жіночно після короткого підліткового захоплення забороненим почали видаватися мені штучними й непотрібними. Мабуть, так я виглядала б привабливішою, але щоразу, коли бабці вдавалося переконати мене вбратися відповідно до її та загальноприйнятих уявлень про елегантність, я почувалася незручно, так, ніби мені довелося змінити шкіру, а не одяг, так, ніби мене знову примушують перевчитися і робити лівою все те, що я з такими труднощами навчилася виконувати правою.

Але загалом ліворучного в мені залишилося не так вже й мало. Лівою я зачісуюся, відчиняю і зачиняю двері, ступаю з лівої ноги, через що ніколи не мала проблем на уроках військової підготовки, а це було важливо, бо я кілька років була найвищою в класі, тож стояла попереду колони. Усе, що випадало з-під контролю бабці, я не замислюючись роблю лівою. Але мені ніколи не досягнути такого звичного для інших людей автоматизму в усьому, що стосується просторової орієнтації. Я завжди замислююся перед тим, як подивитися на дорогу, яку збираюся перейти, чи немає там машин, бо забуваю, куди потрібно дивитися спершу – ліворуч чи праворуч, а навіть якщо мені вдається згадати, то визначення, де саме знаходиться це «ліворуч», а де «праворуч», теж займає чимало часу. Знайти зворотну дорогу з незнайомого місця мені також непросто, бо я завжди забуваю, що право і ліво тоді міняються місцями. Можливо, моє традиційно жіноче погане вміння орієнтуватися, пов'язане саме з цією мимоволі втраченою ліворукістю, можливо, з чимось іншим, але саме через це я відмовилася від ідеї навчитися водити машину. Складна автоматика водіння, коли постійно потрібно концентруватися одночасно і на дорозі, і на розставлених по обидва боки від неї знаках, і на машинах, що вовтузяться довкола – і ніколи не знаєш, чого від них чекати, неможливість відключитися ні на мить

і помріяти про щось своє, – усе це завжди видавалося мені надто високою платою за додаткові зручності цього засобу пересування.

Найболючішими були намагання примусити мене писати правою, а тим більше дотримуватися обов'язкових тоді каліграфічних норм. Мабуть, саме тому я з таким ентузіазмом училася друкувати спершу на машинці, а далі на комп'ютері, писання від руки давно стало для мене екзотикою, а почерк, який в шкільні роки мінявся мало не щомісяця, і постійно в гірший бік, тепер став нечитабельним навіть для мене самої. Хоча зараз, із перспективи часу, все це вже не здається мені таким страшним, а чорнильні ручки з відкритим пером завжди подобалися мені більше від страшенно модних тоді китайських із закритим золотим пером із позолоченою стрілочкою. Ручкою з відкритим пером важко було каліграфічно писати, чорнило часто скрапувало на папір густими кляксами, або навпаки, ручка не хотіла «розписуватися», ковпачки у ній всередині тріскали від морозу або від спеки й фіолетові квіти розлазилися по сторінках бібліотечних підручників.

Зате коштувала така ручка лише кілька копійок, на відміну від дорогої китайської (тоді означення китайський ще не стало синонімом дешевици й поганої якості, а ручки ці у декого збереглися досі і, попри активне використання, перебувають у цілком функціональному стані).

Але і з цими, малоприємними спогадами дитинства, коли бабця сиділа поряд зі мною весь перший рік навчання і сварила за потаємні спроби швиденько нашкробати домашні завдання лівою, які я вперто робила щоразу, коли бабця відходила до телефону, з цими спогадами відбувається та сама не залежна від мого бажання механіка мимовільних утрат. Щоразу, коли я намагаюся пригадати той чи інший епізод, він просто в мене на очах видозмінюється й починає набирати ідеалізованих рис, так ніби з нього вивірюється терпкий запах дійсності й залишається лише злегка відчутний слід парфумів. Усі парфуми, вивірюючись, залишають однаковий, ледь вловимий слід, за яким уже неможливо визначити, які саме це були парфуми, а лише здогадатися, що вони взагалі були. І, мабуть, аби уникнути цієї зростаючої ентропії і неминучого хаосу, який приходить на зміну зниканню, пам'ять заміняє одні епізоди іншими, реальні ситуації – напівреальними, негативні – позитивними, бажане і те, що так і не здійснилося, – ілюзією, ніби воно відбулося, але зосталося в далекому минулому й нічим про себе не нагадує, окрім слабких і розпливчастих спогадів.

Найбільше ця зрадливість пам'яті відчувається у намаганні пригадати епізоди давніх подорожей: тут уступає в дію уже значно складніший механізм, адже подорожам передуює уява про місця, які доведеться побачити. Те, як уявляєш собі все попередньо, переважно зовсім не збігається з побаченим насправді. І момент звання до того, що власна уява підводить, коли потрібно витерти з пам'яті ідеальний та стрункий образ, скажімо, Ейфелевої вежі, баченої на розтиражованих зображеннях поштівки і туристичних буклетів, і змиритися з квапливим тлумом довкола цих недоладно цибатих сталевих конструкцій, із загазованим, висушеним спекою повітрям туристичного сезону, із засиллям російської та китайської мов, які чуються довкола значно частіше від французької. Але змиритися з цим до кінця ніколи так і не вдається, на це завжди бракує часу і сил, тому в результаті картинка із пам'яті перестає бути такою ідилічною, як раніше, але залишається непевність, чи вона не перетворилася на новий фантом, настільки ж малореальний, як і попередня, вимріяна картинка. І потім мимоволі обираєш котрусь із усіх цих реальностей чи імітацій реальності, спритно підсунутих власною уявою, так і не навчившись їх розрізняти.

Мабуть, саме через цю особливу властивість спогадів про подорожі я так часто пригадую собі єдиний у моїй колекції епізод, коли ми з батьками поїхали до моря.

Батьки ніколи не були прихильниками «дикого» туризму, вони взагалі рідко їздили відпочивати. Як у той період, коли жили разом, так і сам батько згодом, після маминої смерті. Але того разу знайомі переконали їх поїхати до моря з наметами. Точніше, з одним велетенським наметом, у якому поміщалися не лише обидва автомобілі, а всі ми – четверо дорослих і

троє дітей, причому кожен спав на окремій розкладачці. Це був якийсь спеціальний військовий намет – я ніколи ні до того, ні пізніше не бачила більше наметів такого розміру. Вечорами, коли темніло і нам, дітям, не дозволяли сидіти з дорослими біля багаття, ми збиралися на передньому сидінні старенької «Волги» батькових знайомих, накривалися коцом, під яким запалювали ліхтарик і розповідали одне одному страшні історії. Ми були майже однолітками з Танею та Лесею, сестрами-близнючками, доньками батькових знайомих. Вони були старіші за мене лише на півроку, хоча тепер я вже навіть у цьому не маю цілковитої певності. Можливо, на рік-півтора, а можливо, це я була за них старшою. Ще гірше з дрібними деталями цієї подорожі. Я добре пригадую, як мама нервувалася через те, що дружина батькового знайомого, ідеальна господиня, майже увесь день проводила за приготуванням їжі, і мамі доводилося допомагати, бо харчувалися всі разом. Вони героїчно ліпили вареники під спекотним полудневим сонцем, а потім варили їх у казанку над паяльною лампою. Або смажили на непевному хиткому полум'ї лампи котлети, при цьому пательню доводилося весь час тримати за ручку, обмотану рушником: ці котлети зі свіжим картопляним пюре й салатом із огірків та помідорів на обід у тих похідних умовах були справжнім героїзмом, який ніхто тоді не оцінив. Можливо, саме це і драгувало маму найбільше, хоча ймовірніше припустити, що драгував її ідіотизм витрачання часу відпочинку на ці абсолютно зайві та виснажливі кулінарні вправи. Але скаржилася мама лише батькові, а йому також незручно було поговорити із друзями, аби їх не образити. Друзі, мабуть, у свою чергу на щось ображалися, і ці замовчувані дрібниці, які зовні виглядали на цілковиту ідилію, призвели до того, що більше батьки з цими знайомими відпочивати не їздили.

Коли ми їхали до моря, за кермом переважно була мама. Перед відпусткою вона кілька днів тренувала мій вестибулярний апарат і возила вулицями недалеко від нашого будинку, щоб я краще витримала довгу подорож. Але, мабуть, цих тренувань було замало, і протягом усієї дороги мене страшенно нудило. Я скулилася на задньому сидінні, поміж клунками із речами, затиснула в кулаці поліетиленову торбинку і з тривогою стежила за хвилиною нудоти, яка різко підіймалася в мені після кожного повороту дороги, підйому або спуску. Критичний момент наставав щоразу, коли ми проїздили знак обмеження швидкості до сорока кілометрів. Достатньо мені було побачити цей знак, і я здушеним голосом шипіла мамі: «Стій», машина різко зупинялася, я вискакувала на узбіччя і заповнювала пакет блювотинням. Одного разу мало не обблювала ноги міліціонера, який вирішив зупинити нас і перевірити документи. Ще кілька разів нам щасливо вдалося уникнути штрафу за перевищення швидкості, коли за кількост метрів після знаку з куців раптом висовувалася міліцейська палиця і всі, хто не дотримувався обмеження швидкості, напорювалися на неприємності. Мама ж щоразу, коли на дорозі виникав знак із цифрою сорок, автоматично скидала швидкість і зупинялася на обочині.

Я пригадую приторно-скляний смак вати з паленого цукру, якої нам забороняли їсти надто багато, і від цього хотілося її ще більше. Вату продавали поблизу літнього кінотеатру на кемпінгу, і вечірній ритуал її споживання під час походу до кіно і прогулянки над морем із мамою став ще одним важливим елементом моєї колекції спогадів. Тоді ми з мамою ходили в кіно кожного вечора, і це був абсолютний рекорд: ні до ні після тієї відпустки ми з нею більше не проводили разом стільки часу. Мама тішилася цій прогулянці не менше за мене і завжди купувала мені вату двічі – дорогою туди і назад.

Я зовсім не пригадую, які фільми дивилися ми з нею тоді. Ні назв, ні окремих епізодів – лише незручні крісла літнього кінотеатру і всюдисущий запах паленого цукру, перемішаний з інтенсивними випарами відпочивальницького поту й одеколону «Красная гвоздика», яким у той час масово намагалися врятуватися від укусів комарів. Пам'ятаю, як щоразу при виході з кінотеатру згряя комарів злітала з трави, схожа на хмарку пилу, і розчинялася у натовпі, що інтенсивно еманував «Красною гвоздиною». Не знаю, як цей запах діяв на комарів, але мені

від нього завжди паморочилася голова й крутило в носі. Тому я відмовлялася поливати себе цим одеколоном і чомусь завжди виявлялася найменш покусаною.

Я зовсім не пам'ятаю, скільки мені тоді було років. Тобто я можу вирахувати свій вік, але це не має сенсу, бо саме лише усвідомлення факту, що мені було п'ять чи, наприклад, шість, нічого не вирішує. Бракує емоцій, які прив'язували б певні спогади тієї відпустки до певного віку. Усі ці спогади існують окремо. Перший молочний зуб у мене випав у п'ять, але я не знаю, чи було це до, чи вже після тієї відпустки. І саме тому мій тодішній вік, навіть якщо я вирахую і запам'ятаю його, нічого для мене не означатиме. Зате я дуже добре пригадую це відчуття якоїсь майже нелегальної втіхи, розділеної на двох, коли я доїдала заборонену перед вечерею другу порцію солодкої вати, а якщо не встигала, ми з мамою робили зайве коло вздовж загорожі кемпінгу і грали в слова – кенгуру-усміх-хатинка-айстри, і я спеціально розтягувала задоволення, бо мені вже не хотілося вати, хотілося якнайдовше побути з мамою у цьому розслабленому відпочинковому ритмі, коли ніщо не відволікає її від спілкування зі мною, коли я не мушу поспішати разом із нею на трамвайну зупинку, аби зіграти ще раз у слова, а потім мама поїде на роботу, а я повернуся додому, до бабці, і потягнуться нескінченні пообідні години, заповнені перечитуванням уголос книг, які я давно знаю напам'ять, чаєм з агрусовим варенням, грінками з цинамоном.

Окрім того я мало що пригадую з тієї відпустки, хіба що розпечений пісок на пляжі, який висихає на мокрих ногах і приємно лоскоче, відпадаючи. Довгий шлях до прохолодної води. Біля берега було плитко, ледь по кісточки, і вода швидко нагрівалася. Аби змити з себе цю ліниву спеку, треба було довго-довго іти від берега, і я щоразу бігла за мамою, коли вона вирішувала піти скупатися й відкласти читання журналу, аби ще разок зіграти в слова. А потім я чекала на неї на міліні, де було вже по коліна, але далеко від берега, мама поверталася після купання, і ми знову грали, повертаючись на свої розкладені на піску простирадла.

Часом мені здається, що це несправедливо, коли у моїх спогадах так помітно домінує мама, яку я мало знала і якій завжди бракувало для мене часу, і так рідко я пригадую бабцю, з якою була практично весь час. Але нічого не можу вдіяти з цією своєю жорстокістю, хоча вона і нагадує поведінку трирічної дитини, яка радісно біжить назустріч батькові, якого цілий день чекала з роботи, і відпихає від себе матір, із якою провела весь день.

Мабуть, так і виникають міфи, коли якісь правдиві історії вивітрюються з часом, позбуваються під час численних оповідей важливих і другорядних деталей, міняють їх на інші, більш яскраві і промовисті, аж поки не набувають знаної всім універсальності, в якій кожен знаходить щось своє.

Клени того року поводили себе ще більш дивно, ніж каштани, але якимось по-іншому. У їхній дивноті було набагато більше чіткості – вони просто не випустили восени своїх звичних крилаток, які завжди опускалися під ноги, конкуруючи із паперовим сміттям, яке танцює, підхоплюване вітром разом із пластиковими торбинками та листям із інших дерев. Цього року клени затято, аж до перших заморозків, тримали при собі не лише крилатки, а і листя. Ніби вирішили ігнорувати розкручений рекламний бренд золотої осені, створивши йому альтернативу зеленої зими. На вулицях уже лежав сніг, коли перші, подекуди ще цілком пристойно зелені кленові листки почали опускатися на землю, а деякі дерева так і простояли зеленолигими аж до лютого, нагадуючи якісь генетично видозмінені ялинки. Розповідали, що музичні інструменти, виготовлені з деревини кленів, зрубаних того року, звучали якимось зовсім по-іншому, ніж завжди.

З кожним роком бабця споживала все більше печених яблук. Вона їла їх уранці після своєї суворої армійської зарядки (обливання холодною водою, п'ятнадцять підтягувань, п'ятдесят разів прес і десять відтискань від підлоги на кулаках – усе це вона легко проробляла

майже до сімдесяти, а потім через артрит відмовилася від підтягувань і відтискань). Спершу вона запікала яблука, посипаючи їх ще гарячою цукровою пудрою або сумішшю ванільного цукру і цинамону. А потім почала вирізати серединки й заливати їх медом.

Що старшою ставала бабця, то більше у неї було бажання робити речі, які вимагали великого терпіння. Особливо мене дивувало її прогресуюче зацікавлення кулінарією. Тобто готувала бабця завжди і завжди робила це добре. Але якщо раніше, ще коли дід був живий, вона постійно наголошувала на тому, що проводити час на кухні їй зовсім не подобається і робить вона це лише з необхідності, то тепер це перетворилося для неї на задоволення.

Бабця прокидалася десь пів на шосту, після зарядки сідала на кухні і за першим горнятком кави планувала меню на день. У принципі, так вона робила все життя, тільки раніше квапилася зробити все якнайшвидше й обирала або й вигадувала щось таке, що не вимагало б тривалого приготування й чого вистачило б на кілька наступних днів. А тепер вона щодня готувала все свіже й у невеличких кількостях, часто не з'їдала всього і відносила скуштувати сусідам або запрошувала подруг. Бабця завжди небагато їла – не через зайві кілограми, просто не любила багато їсти. Казала, що на голодний шлунок краще думається. Тепер із її меню зникли макарони і сосиски, натомість з'явилося кілька різновидів соусу бешамель: бабця імпровізувала з різними складниками, використовуючи класичну основу, створену французьким маркізом. Щодня бабця варила зупку, максимально ускладнюючи собі завдання навіть у найбільш тривіальних рецептах. Якщо зупка була овочева, то овочів у ній мало бути не менше десятка, якщо м'ясна, то бульйон готувався заздалегідь, приправлений спеціально зібраним влітку в горах чебрецем, вирощеним у вазонку на кухні базиліком і ще якимись алхімічними операціями, вникати в які я навіть не намагалася.

Моя бабця була несхожою на бабць моїх однолітків і все робила якимось по-іншому. Не тому, що хотіла продемонструвати власну винятковість і відокремитися від загалу, навпаки, бабці дуже розходилося на тому, щоб мати якомога більше друзів і знайомих, особливо в останні роки, коли я виросла і вона часто почувала себе зовсім самотньою. Але усі її спроби освоїтися поміж сусідами чи завести дружні контакти в традиційних пенсіонерських середовищах наштовхувалися на глуху стіну нерозуміння. Не те, щоб її не любили, зовсім ні, просто її інтереси та спосіб існування занадто сильно відрізнялися від інтересів і способу проведення часу більшості тих, із ким вона мала би шанс спілкуватися, якби змінила ряд своїх звичок.

Наприклад, якби почала їздити по базарах міста і порівнювати ціни, користуючись правом безкоштовного пенсіонерсько-фронтального проїзду, як інші бабці її віку, а потім довго обурювалася б хамством водіїв автобусів у товаристві інших бабць на лавках під під'їздом. Але вона не робила цього. Не тому, що їй вистачало пенсії, просто їй було шкода часу на такі речі. Коли у неї закінчувались гроші, вона просто не купувала нічого (на такі випадки завжди запасала кілька кілограмів круп та консерви).

Вона могла б мати набагато більше знайомих, якби у неї був город і вона проводила б там більшість вільного часу. Але бабця не любила порпатися в землі.

їй не вдавалося зблизитися ні з ким навіть на ґрунті кулінарної теми. її манера готувати не викликала зацікавлення в зорієнтованих на харчування великої сім'ї з мінімальними прибутками бабциних однолітків, чи то однолітчинь, як було б неправильно формально, зате точніше за суттю.

Я не знаю, чи страждала бабця через цю свою відособленість, напевно, страждала, хоча ніколи про це не згадувала. Вона інтенсивно обмінювалася листами зі своїми фронтowymi подругами, і ці листи заміняли їй живе спілкування. Це були дивні листи. Принаймні ті з них, які мені вдалося зібрати потім, після бабциної смерті. Коли я побачила, як ретельно були в неї поскладані й упорядковані всі відповіді подруг, то зрозуміла, що це було дуже важливе листування і що бабця була б задоволена мною, якби мені вдалося зібрати його повністю. Я написала до бабциних подруг із проханням вислати мені її листи, і вони пообіцяли зробити це

після своєї смерті, тобто попросити про це своїх рідних. Деякі з цих листів загубилися, але те, що вдалося відтворити, справляє враження, ніби ці троє жили в якомусь зовсім іншому світі, далекому від реальності, яка оточує всіх нас.

Я не знаю, чому вони раптом почали називати одна одну «фронтowymi» подругами, адже жодна з них ніколи не мала нічого спільного з радянською армією, а тим більше з фронтами цієї армії. Вони радше протидіяли зусиллям цієї армії на власних таємничих і ще досі до ладу не досліджених приватних фронтах маленького галицького містечка. Моя бабця, як і три її подруги, була гінекологом, одним із найкращих у місті. Вона народилась у сім'ї греко-католицького священика, закінчила польську гімназію і частину студентських років провела у Відні. Мабуть, залишилася б там назавжди, якби не знайомство з дідом під час візиту до батьків. Коли почалася війна, бабця повернулася додому, і вони з дідом одружилися. Бабця перекваліфікувалася на військового фельдшера, але на фронт так і не потрапила. Те, що він зробив партійну кар'єру, врятувало їх обох, бо важко припустити, що ніхто не доніс про її нелегальну допомогу хлопцям із лісу, якою вона займалася протягом усіх воєнних і найгірших повоєнних років. Разом зі своїми фронтowymi подругами, яких потім розкидало так далеко, вони організували домашній шпиталь у залишеній господарями хаті на околицях міста, де лікували важкохворих. Бабця ніколи не розповідала мені про це – не було про це нічого й у тих листах, які мені вдалося відшукати. Хоча, можливо, я просто не вмю відчитати це між рядками.

*Кілька останніх днів я перечитувала Швейка, – писала бабця до своєї фронтової подруги з Донецька. – Не можу зрозуміти, що мені в ньому раніше так подобалося. Примітивний гумор, похапцем записані застільні анекдоти. І чи можна взагалі сміятися над такими речами, чи це у мене напад пуританства, а сміятися можна і навіть треба над усім?*

Тепер я вже так ніколи і не довідаюся про те, як співіснували переконання діда і бабці у ті повоєнні роки, коли він робив партійну кар'єру, а вона ночами чергувала у підпільному шпиталі, де згодом, у 60-х, влаштували склад забороненої літератури, а ще пізніше, у 70-х, там відбувалися таємні хрещення і греко-католицькі богослужіння. Чи, можливо, переконання у них були спільними і все, що робив дід, можна вважати таким собі приватним саботажем, на який вони відважилися разом, щоб урятуватися від того, що відбувалося довкола, від пасивності й бездіяльності, на яку були б приречені, якби не дідова висока посада і певна доля безкарності, яку ця посада гарантувала. Я не уявляю, яких зусиль вартувало їм обом таке подвійне чи навіть потрійне життя, але можу зрозуміти небажання бабці говорити про ці речі. Адже розповідати – це переживати все ще раз, чіткіше бачити власні й чужі помилки, повертатися до смертей, болю і несправедливості, усвідомлювати, як мало ці жертви означають для нащадків. Усе це легше витримати, коли примушуєш себе забути, думати про щось інше. Така специфічно лікарська душевна загартованість, коли біль, чужий чи власний, не повинен відволікати від необхідності вижити і врятувати якомога більше життів.

*Мої австрійці прислали мені «Бляшаний барабан», – відповідала бабці її подруга з Донецька. – Це просто грандіозна річ, не знаю, коли її у нас нарешті перекладуть і як взагалі це можливо перекласти. Обов'язково вишлю тобі це днями. Це саме те, що тобі зараз потрібно, я відчуваю. Розумієш, у нього зовсім інша природа сміху. Якась знуцальність, закладена в самій людській сутності, у рисах, якими ми наділені, коли для того, щоб зрозуміти хоча б щось важливе у цьому світі, потрібно бути карликом, якого всі зневажають, або інвалідом, чи хоча б просто пережити щось жахливе, пройти через приниження і людську зневагу. Тільки тоді відкривається якась інша чутливість, здатність бачити не лише те, що лежить на поверхні, відчувати справжню вартість речей.*

Частина листів, що дісталися мені у спадок, більше нагадують уривки з підручника з історії світової літератури, аніж листування трьох жінок-гінекологів, двоє з яких пережили заслання і були реабілітовані тільки завдяки бабциним зусиллям. Щоб дізнатися із цих листів хоча б щось про обставини, у яких жили ці жінки, треба було вміти добре читати між рядками. Мені так і не вдалося цього навчитися.

Ось, наприклад, що писала бабцина подруга з Донецька у день путчу ГКЧП:

*«Я перечитую зараз спогади Галини Уланової. їй вдалися місця про блокадний Ленінград. Дуже добре уявляю собі ці крихітні порції хліба, навіть час від часу перериваю читання і готую собі на кухні посипані цукром сухарики. Запиваю їх кип 'ятком. Виявляється, дуже смачно. А взагалі, немає що читати. Чи надіслали тобі наші австріяки щось нове? Дуже скутила за справжніми книгами».*

Чому вони нічого не писали про ті події? Звичка боятися цензури? Реальна загроза? Але якщо вони так боялися цензури, то чому не називали австріяків, наприклад, киянами? Адже у ті часи родичі чи знайомі за кордоном, які ще й надсилають книги, все ще вважалися серйозною плямою в біографії. І чому вони взагалі не писали про реальність, яка їх оточувала, оминаючи не лише політику, а і своїх знайомих, сусідів, одяг, який носили, дефіцит продуктів, черги в магазинах. Тільки про книги, фільми, музику. Такі листи виглядали б більш переконливо, якби ними обмінювалися, наприклад, канадійські емеритки чи емігрантки у Франції, Німеччині, Англії, забезпечені матеріально і відірвані від реальності, але не ці жінки, життя яких більше нагадувало кримінальне чтиво, аніж неквапливий роман виховання у стилі XVIII століття. І чим було це їхнє існування у цілковито віртуальному просторі – спробою втечі чи, навпаки, перемогою над реальністю? Мені дуже шкода, що бабця не навчила мене читати між рядками. Цікаво, чому? Думала, що моєму поколінню це вже не знадобиться? Хотіла, щоб не знадобилося? Тоді навіщо було залишати мені ці листи?

Бабця не визнавала іншого літнього відпочинку, крім як у горах. Ще з дідових часів у неї була там хатина, і її якимось чудом удавалося підтримувати у непоганому стані. Коли я була ще школяркою, ми проводили там практично усі літні канікули, тільки час від часу навідуючись до міста. У горах бабця раптом утрачала всю свою стриманість і мовчазність, здається, навіть її бездоганна військова виструнченість ставала не такою бездоганною. Тільки у горах бабця дозволяла собі носити сукні: у неї була ціла колекція суконь, спідниць і запасок із ручнотканого полотна, з вишивкою і без. Тільки в горах зникала бабцина нелюбов до копання в землі – у нас біля хати завжди була невеличка грядка із зелениною.

З того періоду я пам'ятаю не так уже й багато. Крижані зашпори, які проколюють ранкову чи пообідню сонливість, коли спросоння або у спеку перебрідаєш гірський потічок, і примушують щоразу по-іншому відчувати терпкість дикої малини чи випадкових суниць. Молоко, принесене з села, розташованого за тутешніми мірками неподалік, тобто десь за чотири години пішки гірськими стежками. Шарудіння вітру під підлогою, до якого потрібно звикнути, аби перестати уявляти собі мольфарів, мавок та потерчат, які збираються на свої відьомські чаювання десь на стриху чи в льосі. Вогники багаття, відбиті в річковій воді, однаково неспокійній удень і вночі. Сушені гриби на шворці перед входом і над пічкою. Запах чебрецю і ялівцю в усьому, навіть у молоці, особливо у молоці. Блискавки як білки і білки як блискавки. Напевно, бабця вважала, що все це важливіше для мого становлення, аніж усі ті жахливі речі, які приховувала в листуванні з обома своїми подругами.

Ось один із листів із Донецька, 1985 рік.

*За вікном – зимові дерева, я дивлюся на них і намагаюся пригадати щось із Рільке. Спадає на думку тільки те, що я не знаю тих українських перекладів. Де вони? Хтось їх читав? Потрібно сходити на цвинтар, провідати всіх наших. Веселий цвинтар. Сумні новини чомусь завжди приходять першими.*

*Сьогодні наші сусіди святкували майже до ранку, вони одружилися кілька років тому, а вчора купили «стенку на будище», як вони чомусь називають сервант у вітальні. Потім гості розійшлися, а сусіди посварилися за щось, спершу кричали, а потім кохалися, голосно стогнали і ритмічно скрипіли ліжком. Вранці пішли на роботу, взявшись за руки, вона працює на тій самій шахті, що і він, бухгалтером.*

*Може, їм не потрібно цього всього знати?*

Я не знаю, чи правильне моє припущення, але мені здається, що у цьому листі не просто набір випадкових асоціацій. Якщо поставити разом 1985, «Зимові дерева» і «Веселий цвинтар», абстрагуватись від Донецька і стінки на будище і додати до цього всього переклади Рільке, то виникає чітка асоціація зі Стусом. Хоча, можливо, все це мені лише здається і немає у цьому листі прихованого змісту, а лише просте перелічування предметів довкола, а веселий цвинтар підкреслено випадково.

А ось інший лист: він прийшов незабаром після смерті мами. Із Одеси.

*Я думаю, твоєму синові варто перечитати «Аварію» Дюрренматта. Але не радіо'єсу і не «одну з іще можливих історій», а комедію. Не можна ставитися до життя, як до фарсу, а тим більше намагатися нав'язати таку позицію комусь. Це не всі витримують. Найбільше мене вражає цинізм цієї речі, такий незвичний для Дюрренматта. Навіть не знаєш, чи вірити в це самогубство в кінці і кому з них усіх співчувати. Та і саме співчуття на цьому фоні може виглядати фарсом. Скажи йому, хай обов'язково перечитає. Не знаю, чи це допоможе йому пережити все, що трапилося, але зрозуміти, мабуть, допоможе.*

Я багато разів перечитувала цю п'єсу, але так нічого і не зрозуміла. Даремно бабця не навчила мене читати між рядків.

Перебираючи бабчині папери, які вона зберігала в старій великій скрині з металевою лядою, я знаходила цілком несподівані речі. Наприклад, грамота від Міністерства культури «За отличную работу» на ім'я діда, датована 1953 роком. Звичайна грамота, але рік видачі додає їй моторошності. Мені спадає на думку, що я навіть не знаю, ким працював дід по своїй «партійній лінії». Зрештою, це питання ніколи й ні в кого не виникало, «партійна лінія» становила річ-у-собі, яка не вимагала пояснення і викликала в співрозмовника обережну дистанцію. Тільки раніше у цій дистанції було погано приховане побоювання зі старанно підкресленою повагою, а тепер погано приховане побоювання супроводжується майже відвертою зневагою. Я намагаюся уявити, чим саме займався дід у тому році, як взагалі можна було думати про культуру, але у мене знову нічого не виходить. Я усвідомлюю, що тоді це все виглядало і сприймалося зовсім по-іншому, і я не можу відчувати те, що відчували вони, а тим більше не маю права це оцінювати.

Добре, що я не історик, бо коли історія настільки герметично закривається у межах одного покоління і вже навіть онуки абсолютно не здатні збагнути, в якому світі жили їхні дідусі й бабусі, хоча провели з цими дідусями й бабусями півжиття, то що може намагатися збагнути історик у житті козацьких гетьманів чи давніх будівничих доби бароко. Достовірності в таких намаганнях, мабуть, не більше, ніж у спортивних прогнозах шанувальників букмекерських ставок. А можливо, прогнози навіть справдяться частіше.

Із листа бабці до подруги з Одеси, 1991 рік:

*Цього року ми з Софійкою (Софійка – це я) затримались у нашій хаті біля Нижнього Синьовидного довше ніж звичайно. Чому не хотіли сохнути гриби. Цього року було страшенно багато грибів – ми назбирали більше, німе звичайно. Але вирішили не відвозити додому. Навіть у серпні ні разу не їздили: вирішили відпочити від усього цього. Софійці через рік вступати кудись на навчання – потрібно берегти сили, поки є змога. Я насолоджуюся її товариством, щоразу побоююся, що більше вона не захоче їхати зі мною. Навіть потай тішуся, що в неї не склалися стосунки з однокласниками і немає якоїсь міцної компанії. Але студентські роки неминуче віддалять її від мене і я знову залишуся зовсім сама.*

*Пригадуєш, як у 1968 ти приїздила до нас у гості і ми поїхали в Карпати. Тоді все літо ми читали тільки французів, все, що змогли знайти, навіть Альфреда де Мюссе, який раніше видавався мені надто манірним, я тоді вирішила вивчити французьку, але так і не вивчила.*

*Тепер все якось уже не так. Може, це справа віку, як ти думаєш? Читаю Антонича й Свідзінського в якихось доісторичних виданнях. Цікаво, чи доживемо ще до нових?*

Це один із нечисленних листів, у яких можна вгадати хоча б наближені паралелі з реальністю, навіть короткий спалах якогось оптимізму, не дуже характерного для моєї стриманої бабці. Зовсім не такі листи писала їй товаришка з Одеси навесні 1986.

*Мені вже вкотре снилися холодні слизькі стіни, по яких спускалися шестикрилі серафими. Чому я була переконана, що ці потворні комахи – шестикрилі серафими. Я сиділа на кам'яній підлозі, вкритій слизом, і була цілком гола, волосся мала розпущене і довге, ним накривала собі коліна, бо ноги боліли від артриту й варикозу. Я розхитувалась і повільно декламувала кольорові вірші Рембо. Коли дійшла до «у», зажмурилась і заплакала. Сезони у пеклі, у нас зараз, сезони у пеклі.*

*Потім серафими на стінах раптом знялися всі разом і полетіли у загразоване вікно, а я налила молока у дірку, випорпану в хлібному м'якуші, і довго гойдала цей шматок хліба вправо-вліво, а знизу мої ноги облітали якісь химерні водорості, сині і червоні, вони вгризалися під шкіру й боліли сильніше за варикозні вени, а потім прогризали невеличкі дірки у шкірі й розхлюпували кров, яка бризкала врізнобіч червоними цівками.*

Я можу читати листи з бабциного архіву лише уривками, невеликими порціями. Таке враження, що, прочитавши речення, я повинна подумати над ним так довго, ніби це як мінімум роман чи складна філософська поема. А потім все одно прийти до висновку, що нічого не розумію про цих трьох. Як їм вдавалося залишатися такими посеред всього, що їх оточувало? Звідки бабця брала цей олімпійський спокій і сили на плетіння светрів, розчісування моєї ріденької коси, на лузання насіння для мене, на лото, не кажучи вже про фігурне катання. Якими ідіотськими, напевно, виглядали в її очах псевдопатріотичні страждання радистки Кет і вся ця павликоморозівська чухня, яка валила в телеєфірі з ранку до вечора. І найбільше я не можу збагнути, чому вона приховувала від мене світ, у якому жила насправді, навіщо робила вигляд, ніби нічого не приховує, ніби ніхто нічого не приховує. Навіщо берегла мою дитячу психіку, навіщо примусила тепер почуватися так, ніби їхнього минулого не існувало. Бо ж вона сама перевіряла мої уроки з історії і мовчки кивала, коли я розповідала про зрадника-Мазепу чи визвольні походи Червоної армії. Чому вона не дала мені знак, що все це колись навалиться на мене і примусить проводити вечори над скринєю з її листами, відчувати повний відчай, бо я занадто пізно помітила, що ми з нею існували в паралельних вимірах, і не встигла нічого запитати. Або питала зовсім не так, по-дитячому, по-наївному, по-дурному. Від таких запитань

можна було лише ухилитися, і бабця робила це. Спершу, коли я питала про маму, а потім і про все решта.

Одного разу я наважилася й написала батькові. Він подзвонив, щойно отримавши листа, й пообіцяв дуже детально відповісти на нього. А потім прислав якісь псевдолітературні спогади про маму – героїню визвольної боротьби. Усе це виглядало так, ніби навіть цього листа він хотів продати під якийсь дрібний гонорарчик у журнал. Таке собі різдвяне оповідання. Про те, як вечорами до дверей хати на хуторі стукали, сім'я різко прокидалася і застигала у тривожному очікуванні. Звучало:

– Слава Україні.

І потрібно було відповісти. Правильно відповісти. Бо так віталися і хлопці з лісу, і кагеб-істські провокатори. І від цієї відповіді залежало життя всієї родини. А мати потайки носила хлопцям їсти до лісу, поки батько косив збіжжя. Вона прикривала кошик зверху грибами або ягодами. І одного разу хлопці, що були у засідці на деревах, побачили, що її вистежують. Вони відкрили вогонь, викривши свою засідку. Селянка врятувалася, а вони, всі одинадцятьоро, загинули.

І ще якісь схожі селянські історії про те, як забирали поле і як на всіх шістьох дітей були одні зимові чоботи.

Справа була навіть не в тому, чи правдиві ці історії. Мабуть, правдиві. А якщо вигадані, то досить правдоподібно. Навіть місцеві сільські діалекти батько стилізував добре. Особливо добре йому вдалися діалоги. Відчувалася кількарічна школа написання сценаріїв для теле-серіалів.

Справа була в тому, що його мати не була селянкою, а батько не косив збіжжя, а отримував грамоти від сталінського Міністерства культури «за отличную работу». І саме це було важливо в його особистій історії, якої він не знав або яка, що, насправді, ще гірше, видавалася йому недостатньо героїчною. Кого він боявся скомпрометувати? Батька-партійця чи мати, дружину партійця? Боявся, що історія з українського минулого, позбавлена селянського колориту, виглядатиме непереконливо? Чи просто літературно оформив уривки зі спогадів колишнього воїна УПА? Я не могла збагнути, навіщо було йому надсилати мені якусь туфту замість правдивої історії або зізнання в тому, що бабця приховувала це і від нього.

Бабця померла раптово, як завжди й мріяла. Устала вранці, зробила зарядку, приготувала сніданок, попрала наші з нею речі. Я збиралася на пари того дня трохи пізніше, ніж завжди. Раптом бабця покликала мене з сусідньої кімнати – тихо, з похрипуванням, я зайшла і побачила, як вона опускається на диван, побілівши, і тримається за серце.

– Шкода, оселедця не встигли доїсти, – прошепотіла вона, і раптом її долоня в моїй руці обм'якла і поважчала.

У соборі недалеко від нашого дому за кілька днів до бабчиної смерті виставляли мощі святої Варвари, яка охороняє від наглої смерті, від смерті без причастя. Люди вишиковувалися довжелезними чергами й сварилися на тих, хто пропускав без черги калік та жінок із дітьми. Бабця не пішла туди з жодною із сусідок. І не лише тому, що не любила стояти в черзі. Вона часто говорила про те, що найбільше боїться дожити до моменту, коли смерті чекають як порятунку, коли втрачається все, задля чого вартувало жити, коли людина хворіє і стає залежною від близьких. Так і померла без причастя.

За кілька днів до того вона попросила мене купити оселедця, а я забула і виконала її прохання тільки вчора ввечері. Бабця тішилася як дитина, смакувала кожен шматочок і відклала собі кілька сьогодні на обід. Жартувала, що їй захотілося оселедця «як перед смертю».

Мабуть, через цю її останню фразу, яка без контексту прозвучала б абсурдно, мене постійно мучать докори сумління, коли я згадую про те, що кілька днів забувала про бабцине бажання. Про останнє бабцине прохання. А бабця із притаманною людям її покоління стриманістю не сварилася, не ображалася, а лише ввічливо нагадувала мені про своє прохання, хоча, мабуть, їй було прикро, що я, її онука, якій вона присвятила велику частину свого життя, забуваю про її прохання, бо допізна засиджуюся з друзями у кнайпі чи в кіно. Що її роль у моєму житті більше не вирішальна, що я забуваю про неї, щойно виходжу з дому, що не відчуваю вдячності за все, що вона для мене зробила. Принаймні мені на її місці було би прикро, але люди мого покоління переважно більш вимогливі до інших, а не до себе, більш егоїстичні, ніж люди старших поколінь. Мабуть, через це у кожному наступному поколінні все менше щасливих сімей і все більше самотніх людей із погаслими поглядами. Такі люди переконані, що єдиною важливою річчю на світі є задоволення власних потреб і уникання необхідності виконувати ще чийсь бажання, узгоджувати свої потреби з чиймись, іти на компроміси і вчитися гамувати в собі раптові напади роздратування і люті, які можуть образити ні в чому не винних близьких, хоча, коли зриваєш свою лють на когось, часом стає трохи легше. Ясна річ, я занадто все спрощую і питання щастя зовсім не так безпосередньо залежить від того, в якому поколінні ти народився.

Розподіл речей на важливі й другорядні – це взагалі дуже непросте річ, як і здатність відрізнити щасливих людей від таких, що лише вдають, ніби щасливі. Часто вдають це навіть перед самими собою.

Хибним виявилось й моє почерпнуте у класичних романах уявлення про те, що остання фраза, сказана людиною перед смертю, обов'язково повинна стосуватися чогось надзвичайно важливого, епохального і ні в якому випадку не буденного і простого. Оселедець, якого не встиглося доїсти, як останнє, за чим шкодувала моя бабця, трохи ображав мій егоїзм, адже я звикла, що всі її думки й бажання зайняті тільки мною, опікою про мене, турботами, щоб у мене все було гаразд. І ось у такий вирішальний момент про мене не було сказано ні слова. І тільки цей дріб'язковий абсурд про оселедця. Цікаво, про що це свідчило – про те, що моя самостійність викликала в бабці таке саме поступове відчуження і вона намагалася більше зосереджуватися на власних відчуттях, аби не набридати мені постійними образами на те, що я більше не приділяю їй достатньо уваги. Чи бабця просто в останній момент відчула прикрість через те, що у цьому надто короткому житті часто не вдається здійснити навіть найскромніших бажань.

Відтоді я почала частіше замислюватися над тим, як багатьма речами завдячую бабці і як по-дитячому егоїстично завжди сприймала все, що бабця для мене зробила. Про всі ті важливі речі, що про них ми з нею так і не встигли поговорити, про її життя, майже невідоме мені й значно цікавіше від сотень нецікавих книг і порожніх телепередач, на які мені не забракло часу. Про те, як важко відрізнити речі важливі від другорядних і вчасно зосереджувати свою увагу на тому, що може зникнути назавжди.

## Мамина історія

Вони майже ніколи не сварилися. Спершу це навіть лякало Аллу, Софійчину маму, бо їй здавалося, що одружені люди не можуть не сваритися. Стосунки з попередніми чоловіками в житті Алли розпадалися переважно через сварки, точніше, через її невміння сваритися. Мабуть, тут зіграло роль добре засвоєне з дитинства вміння «бути мудрішою», промовчати, затаїти в собі образ, відчуття несправедливості чи незадоволення. Алла завжди уникала конфліктів. Не лише в особистому житті. Так їй було легше. Але гармонія їхніх стосунків із Зеноном трималася не лише на безконфліктності Алли: у цьому їхні характери були схожими, він цінував її стриманість, і у неї не назбирувалося прихованих образ, як це завжди було досі, із попередниками Зенона, які в несподіваний навіть для неї самої момент раптом вибухали претензіями й руйнували з такими труднощами створену ідилію.

Раніше вона рідко замислювалася над цим, уся її душевна енергія була скерована на те, щоб стримуватись у відповідні моменти, приховувати емоції, а потім утішати себе, подумки проговорювати все те, що вона ніколи не наважилася б сказати вголос. Тепер вона все частіше схилялася до думки, що її неконфліктність насправді є недоліком, а не перевагою. Хоча рутинність сварок, які так часто можна було спостерігати у середовищі більшості їхніх знайомих подружніх пар, теж їй відлякувала. Переважно вже через два-три роки після шлюбу люди майже цілковито втрачали інтерес одне до одного й співіснували механічно, рухаючись за відпрацьованими шаблонами побутових конфліктів. Найбільше дивувало Аллу навіть не те, що ці люди постійно сварилися. Дивним було те, що сварки не дратували їх по-справжньому, вони дорікали одне одному так само байдуже, як байдуже не зважали одне на одного в періоди між сварками. Здавалося, що ці конфлікти входили у перелік їхніх подружніх обов'язків, поволи відтісняючи на маргінес ніжність і приємність. Алла дуже боялася, що в них із Зеноном, Софійчиним батьком, теж колись може бути так само. І найбільше вона боялася саме цієї байдужості навіть у сварках, коли усвідомлюєш, що твоїх аргументів ніхто не слухає. Але минуло шість років з часу їхнього одруження, і їй вже починало здаватися, що вони оминули ту непомітну небезпеку, з якої все починається.

Хоча тепер її хвилювало інше. Вони з Зеноном ніколи не викрикали в обличчя одне одному образ, ніколи не підвищували голосу, а на кожну незадоволену або ображену інтонацію в її голосі Зенон завжди стурбовано реагував питанням: «Що трапилось?» І цього їй переважно було достатньо. Її образа не залишилася непоміченою, йому не байдуже, як вона реагує на його слова, він боїться її образити. Достатньо було почути підтвердження цього, як усе налагоджувалося, образа зникала.

Але тепер їй почало турбувати те, що вони так само мало обговорюють проблеми, як і люди, які просто сваряться, щоразу реагуючи на знайомі подразники й не слухаючи аргументів іншого. Вона боялася, що результатом їхнього мовчання стане така сама байдужість, просто процес відбуватиметься повільніше і розмовлятимуть вони не на підвищених тонах. Вона не знала, як поговорити про це з Зеноном і чи варто про це говорити. Часом їй здавалося, що вона вигадує проблему там, де її насправді немає. І напівусвідомлене відчуття тривоги, яке все частіше з'являлось у неї і не давало спокою, насправді є лише наслідком негативного попереднього досвіду, який навчив її, що будь-які стосунки рано чи пізно розпадаються, люди звикають одне до одного, байдужіють, починають ненавидіти взаємну залежність. А в них із Зеноном усе не так, і їй просто важко у це повірити. Тому і з'являється це відчуття тривоги, яке неможливо логічно пояснити.

Вони познайомилися, коли партнер Алли у бальних танцях несподівано виїхав за кордон після того, як протанцював із нею в парі кілька років і вони отримали солідні відзнаки конкурсів та фестивалів, у них була хороша перспектива, а він взяв і виїхав. Хоча несподіваним

це було лише для неї – він сам довго готувався до виїзду й роками збирав необхідні папери, але сказати їй не наважувався, усвідомлюючи, що це стане для неї ударом. Знайти відповідного партнера в бальних танцях не менш складно, ніж у подружньому житті. І коли ти нарешті натрапляєш на людину, з якою можливе це порозуміння без зайвих пояснень, ця синхронність рухів і вміння підтримати в потрібний момент, то можна вважати, що досягнуто найважливішого. Її партнер виїхав саме тоді, коли роки наполегливої праці почали приносити заслужені перемоги. І вона добре розуміла, що навіть коли їй неймовірно пощастить і вона відразу ж знайде йому заміну, то все одно втратить час, надолужити який уже не вдасться. Кар'єра в бальних танцях суворо пов'язана з віком, а у її віці було вже занадто пізно починати все з нуля.

Алла цілими днями безцільно блукала містом, а оскільки була пізня осінь, то листя розсипалося на порох ще до того, як опускалося їй на плечі, навіть ще у повітрі, і до землі доходив уже тільки прілий важкий запах і трохи силосоподібного порошку. Аби зігрітися, вона годинами просиджувала в кав'ярнях і переглядала незмінний вже багато років репертуар обшарпаних кінотеатрів, що їх не ремонтували вже понад десятиліття. Зігрітися на кіносеансах не вдавалося, і вона потроху роздумувала над тим, чи не брати з собою в ці подорожі коньяк у батьковій натільній фляжці.

Алла і Зенон зустрілися випадково, на одному з сеансів о 13:30, коли двоє глядачів у залі – це вже подія. Після фільму він підійшов до неї і запросив на каву. Ніби повторюючи сюжет посередньої мелодрами, яку вони дивилися перед знайомством, через півроку вони одружилися. Через рік народилася Софійка, і про те, як саме минули ці шість років, Алла небагато могла б розповісти. Окрім того, що кілька разів Зенон її зраджував, кілька разів вона зраджувала Зенона. І щоразу це ставало великою трагедією, супроводжувалося бурхливими розмовами, з'ясуваннями стосунків, сльозами і втішаннями. Одного разу після таких утішань вона завагітніла вдруге. Та коли сказала про це Зенону, помітила в його очах щось дивне, зовсім їй незнайоме і зовсім не те, чого вона чекала. Воно визирнуло і відразу ж зникло – вона навіть не встигла пересвідчитися, чи було воно насправді, чи просто примарилося її вразливій уяві, але чомусь це сильно її налякало, і вона прийняла рішення за них обох.

– Патологія, – бадьорим голосом повідомила зі слухавки медсестра, і Аллі захотілося зникнути в кілометрах дроту, що з'єднували її з цим відділенням, де працювала знайома лікарка, що згодилася допомогти, хотілося зав'язнути і так і не випорпатись із різнокольорових смужок телефонного кабелю, щоб отримати змогу не відповідати на це моторошне привітання.

На зупинку автобуса опускалося жовте кленове листя, перевертаючись жилавим боком догори. Вона по-дитячому загадала, що нікуди не поїде, якщо три наступних листки перевернуться догори іншим боком, але вони не перевернулися. Вона зітхнула й сіла в автобус. Чомусь усе важливе в їхньому житті відбувалося восени, ніби програмуючи їх на якусь млявість і невизначеність, на нерішучість і навіть боягузтво, з якими асоціювалася ця пора року.

У приймальному покої лікарні гуляли протяги й смерділо хлоркою, пообдряпувані стіни ще зберігали сліди масляної фарби кольору недостиглих буряків, але і без цієї фарби виглядали не набагато гірше. Вона чекала на свою лікарку, мерзлякувато поводячи плечима, ззаду гримнули двері, і впритул підійшла жінка невизначеного віку з синцями під обома очима, від неї сильно заносило алкоголем.

– Аборти тут роблять? – із наголосом на «тут» запитала жінка байдужим тоном, ніби збиралася стати в чергу за ковбасою, кинула на Аллу скептичний погляд і, не дочекавшись відповіді, пішла далі.

Аллі так і не вдалося позбутися відчуття, ніби вона спостерігає за всім, що відбувається, збоку, ніби не має до всього цього ніякого відношення. Мабуть, це було пов'язано з нехарактерною для неї імпульсивністю, коли вона прийняла рішення і почала діяти ще до того, як встигла подумати над тим, що ж саме відбувається. Вона почувала себе, як у кінозалі, коли

героїня не бачить, що за спиною до неї підкрадається смертельна небезпека, і так хочеться крикнути їй, попередити, нігті боляче втискаються в долоні, ламаються об поручні крісла, і доводиться переконувати себе, що все це лише вигадка, гра, імітація. Щось схоже хотілося їй сказати собі й тепер. Усі ці дні від моменту, коли вона зрозуміла, що вагітна, Алла прожила в атмосфері постійного чекання. Чекання на те, що ось зараз вона прокинеться і щось трапиться. Почнуться місячні, похід до лікаря виявить помилковість тесту, вагітність виявиться позаматковою, лікарка відрадить їй народжувати через проблеми зі здоров'ям чи порадить ще зачекати з другою дитиною. Але нічого такого не трапилося, жодної хоча б трохи переконливої причини не народжувати цієї дитини вона вигадати не змогла. Звичайно, їхня фінансова ситуація могла б бути кращою, звичайно, після других пологів вона може назавжди втратити форму і вже ніколи не повернутися до професійних танців, звичайно, Зенон її зраджує і рано чи пізно може покинути, залишивши з двома дітьми, звичайно, у цій країні важко наважитися заводити дітей, бо ніколи не відомо, що буде завтра. Але так само добре вона усвідомлювала і всю непереконливість цих і схожих аргументів. Адже грошей бракує всім і завжди, певності у завтрашньому дні не існує в жодній країні, як не існує і гарантій, що тебе не покинуть або що ти зустрінеш когось іншого, а форму для професійних танців вона рано чи пізно і так втратить.

## **Конец ознакомительного фрагмента.**

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.